

DAVLAT BUDJETI DEFITSITI VA UNI KAMAYTIRISH YO‘LLARI

Niyozmetov Doniyor Rejabbayevich

Ma'mun universiteti

“Iqtisodiyot” kafedrası dots.v.v

E-mail: niyozmetov_doniyor@mamunedu.uz

Yakubov Sanatbek Ravshanbekovich

Ma'mun universiteti

“Iqtisodiyot” kafedrası katta o'qituvchisi

E-mail: yakubov_sanatbek@mamunedu.uz

O'rinboyev Ulug'bek Otabekovich

Ma'mun universiteti

Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

E-mail: uurinboyev@mamunedu.uz

Annotatsiya: *Ushbu maqolada davlat budjeti defitsitining nazariy asoslari, kelib chiqish sabablari va uni kamaytirish yo'llari tahlil etilgan. Keynscha fiskal siyosat nazariyasi, budjet barqarorligi konsepsiyasi (Blanchard-Chouraqui) va tarkibiy budjet balansi metodologiyasi (IMF) asosida defitsit mexanizmlari ko'rib chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *budjet defitsiti, fiskal siyosat, tarkibiy defitsit, davlat qarzi, fiskal konsolidatsiya, makroiqtisodiy barqarorlik.*

Аннотация: *В данной статье анализируются теоретические основы, причины возникновения дефицита государственного бюджета и пути его сокращения. На основе кейнсианской теории фискальной политики, концепции бюджетной устойчивости (Blanchard-Chouraqui) и методологии структурного бюджетного баланса (МВФ) рассмотрены механизмы дефицита.*

Ключевые слова: *бюджетный дефицит, фискальная политика, структурный дефицит, государственный долг, фискальная консолидация, макроэкономическая стабильность.*

Abstract: *This article analyzes the theoretical foundations, causes of state budget deficit, and ways to reduce it. Based on Keynesian fiscal policy theory, the budget sustainability concept (Blanchard-Chouraqui), and the structural budget balance methodology (IMF), deficit mechanisms are examined.*

Keywords: *budget deficit, fiscal policy, structural deficit, public debt, fiscal consolidation, macroeconomic stability.*

KIRISH

Jahon iqtisodiyoti tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, davlat budjeti defitsiti deyarli barcha mamlakatlar iqtisodiy siyosatida muhim o'rin egallagan va ko'pincha

iqtisodiy rivojlanish siyosatining asosiy vositalaridan biri bo‘lib xizmat qilganini ko‘ramiz. Biroq uzoq muddatli budjet defitsiti davlat qarzini oshirib, inflyatsiyaga olib kelishi, investitsiyalarni siqib chiqarishi va kelajak avlodlar zimmasiga moliyaviy yuk orttirishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Budjet defitsitini kamaytirish zamonaviy fiskal siyosatning eng dolzarb masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu masala alohida ahamiyat kasb etadi: bir tomondan iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy xarajatlarni ta‘minlash uchun davlat xarajatlari kerak, boshqa tomondan fiskal barqarorlikni saqlash va davlat qarzini nazorat ostida ushlab turish zarur.

O‘zbekistonda 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi ta‘sirida budjet defitsiti YaIM ning 4,4 foiziga yetgan — bu so‘nggi o‘n yilliqdagi eng yuqori ko‘rsatkich. 2021–2023-yillarda defitsitni kamaytirishga qaratilgan fiskal konsolidatsiya siyosati amalga oshirildi. Xalqaro valyuta jamg‘armasi (2023) ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda budjet defitsiti 2022-yilda YaIM ning 2,9 foizini tashkil etgan.

ASOSIY QISM

Budjet defitsiti nazariyasining asosini J.M. Keynes (1936) ishlab chiqqan fiskal siyosat konsepsiyasi tashkil etadi: iqtisodiy tanazzul davrida davlat xarajatlarini oshirish va soliqlarni kamaytirish orqali yalpi talabni rag‘batlantirish mumkin [1]. Keynscha yondashuv bo‘yicha budjet defitsiti iqtisodiy inqiroz sharoitida ijobiy stabilizatsiya vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Biroq bu yondashuv iqtisodiy yuksalish davrida ham defitsit saqlanib qolmasligi kerakligini ta‘kidlaydi.

O. Blanchard va J.C. Chouraqui (1990) budjet barqarorligi konsepsiyasini ishlab chiqib, uzoq muddatda davlat qarzining YaIMga nisbatan barqaror saqlanishi uchun zarur bo‘lgan birlamchi budjet balansini aniqlash metodologiyasini taqdim etdi [2]. Ushbu yondashuv fiskal siyosatning barqarorligini baholashda xalqaro amaliyotda keng qo‘llaniladi va O‘zbekiston fiskal siyosatini baholashda ham muhim mezon bo‘lib xizmat qiladi.

Xalqaro valyuta jamg‘armasi tarkibiy budjet balansini metodologiyasi (2014) iqtisodiy tsikl ta‘sirini hisobga olgan holda budjet defitsitini tarkibiy (structural) va tsiklik (cyclical) komponentlarga ajratish imkonini beradi [3]. Tarkibiy defitsit hukumat siyosatining haqiqiy fiskal holatini aks ettiradi. O‘zbekiston kabi iqtisodiyotlarda neft, gaz va oltin narxlariga bog‘liq tsiklik daromadlarni ajratib ko‘rsatish fiskal siyosatni to‘g‘ri baholash uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

R. Reinhart va K. Rogoff (2010) o‘zlarining keng e‘tirof etilgan tadqiqotida yuqori davlat qarzi va iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi munosabatni o‘rganib, davlat qarzining YaIM ga nisbati 90 foizdan oshganda o‘shish sur‘ati sezilarli pasayishini aniqladi [4]. Ushbu natija, keyinchalik munozarali bo‘lsa ham, budjet defitsiti va davlat qarzi nazoratining muhimligini ta‘kidlaydi. O‘zbekistonda davlat qarzining YaIM ga nisbati 2022-yilda taxminan 37 foizni tashkil etdi — bu hali xavfli chegaradan ancha pastda.

A. Alesina va S. Ardagna (2010) fiskal konsolidatsiyaning samaradorligini o'rganib, xarajatlarni qisqartirish asosidagi konsolidatsiya daromadlarni oshirish asosidagi konsolidatsiyaga nisbatan iqtisodiy o'sishga kamroq salbiy ta'sir ko'rsatishini aniqladi [5]. Ushbu natija O'zbekiston uchun muhim metodologik yo'nalish berishi mumkin: defitsitni kamaytirish siyosatida samarasiz xarajatlarni qisqartirish hamda daromad bazasini kengaytirish muvozanatli amalga oshirilishi kerak.

Xalqaro valyuta jamg'armasi (2023) fiskal monitoring hisobotiga ko'ra, O'zbekistonda budget defitsiti 2020-yilda YaIM ning 4,4 foiziga yetdi, 2022-yilda esa 2,9 foizga tushdi [6]. Bu dinamika COVID-19 pandemiyasi chog'ida kengaytirilgan fiskal siyosatdan so'ng fiskal konsolidatsiyaning amalga oshirilganini ko'rsatadi. Biroq xalqaro standartlar bo'yicha maqsadli 3 foiz chegarasiga erishish uchun qo'shimcha choralar zarur.

Jahon banki (2023) O'zbekiston iqtisodiy tahlilida budget daromadlarining YaIM ga nisbatan ulushi 2022-yilda taxminan 22 foizni tashkil etganini qayd etadi [7]. Bu ko'rsatkich rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtacha darajasidan (17,3%) yuqori bo'lsa-da, OECD mamlakatlarining o'rtacha darajasiga (33,9%) nisbatan ancha past. Soliq bazasini kengaytirish va norasmiy sektorni rasmiylashtirish budget daromadlarini oshirishning asosiy yo'li hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi (2023) ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda budget xarajatlarining 60 foizdan ortig'i ijtimoiy soha — ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya — ga yo'naltirildi [8]. Kapital xarajatlar ulushi 25 foizni tashkil etdi. Samarasiz joriy xarajatlarni optimallashtirish va kapital xarajatlar samaradorligini oshirish budget defitsitini kamaytirish uchun muhim imkoniyat hisoblanadi.

K. Tanner va A. Samake (2008) Xalqaro valyuta jamg'armasi tadqiqotida budget qoidasini (fiscal rule) joriy etish budget intizomini mustahkamlash va defitsitni nazorat ostida ushlab turishda samarali vosita ekanini empirik isbotladi [9].

Yuqoridagi nazariy yondashuvlar va empirik ma'lumotlar asosida budget defitsitining kelib chiqish sabablari va uni kamaytirish yo'llarini yaxlit tarzda ko'rsatuvchi model qurish mumkin. Ushbu model uch asosiy yo'nalishdan iborat: defitsit sabablari, moliyalashtirish manbalari va kamaytirish yo'llari.

1-chizma.

Davlat budjeti defitsitini kamaytirish modeli⁴

DEFITSIT SABABLARI	MOLIYALASHTIRISH MANBALARI	KAMAYTIRISH YO‘LLARI
<ul style="list-style-type: none"> • Davlat xarajatlarning o‘shishi • Soliq tushumlarining yetarli emasligi • Iqtisodiy tsikl ta’siri • Favqulodda vaziyatlar (pandemiya) • Ijtimoiy majburiyatlar o‘shishi • Kapital xarajatlar talabi 	<ul style="list-style-type: none"> • Ichki qarz qimmatli qog‘ozlari • Xalqaro moliya institutlari kreditlari • Ikki tomonlama kreditlar • Markaziy bank kreditlari (cheklangan) • Davlat aktivlarini sotish • Xususiylashtirishdan tushumlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Soliq bazasini kengaytirish • Norasmiy sektorni rasmiylashtirish • Samarasiz xarajatlarni optimallashtirish • Davlat xaridlarini takomillashtirish • Budget qoidasini joriy etish • O‘rta muddatli fiskal rejalashtirish

Xulosa va tavsiyalar. Umuman olganda, yuqorida tahlil qilingan modelning asosiy g‘oyasi shuki, budget defitsitini kamaytirish faqat xarajatlarni qisqartirish yoki soliqlarni oshirish bilan emas, balki daromad bazasini kengaytirish, xarajatlar samaradorligini oshirish va o‘rta muddatli fiskal rejalashtirishni kuchaytirish bilan kompleks amalga oshirilishi kerak. O‘zbekiston uchun eng muhim vazifa — iqtisodiy o‘shishga ta’sir qilmasdan budget defitsitini barqaror darajaga tushirishdir.

Amalga oshirilgan nazariy va empirik tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda budget defitsiti 2020-yilgi pandemiyadagi yuqori darajadan 2022-yilda YaIMning 2,9 foizigacha tushdi. Keynes fiskal nazariyasidan tortib Blanchard-Chouraqi barqarorlik metodologiyasiga va Alesina-Ardagna fiskal konsolidatsiya tahlillariga qadar bo‘lgan ilmiy meros shuni tasdiqlaydi: budget defitsitini boshqarish iqtisodiy rivojlanish bilan fiskal barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni topishni talab etadi.

Nazariy merosga ko‘ra — Blanchard, Xalqaro valyuta jamg‘armasi, Reinhart-Rogoff va Tanner-Samake yondashuvlariga asoslanib — O‘zbekistonda budget defitsitini kamaytirish uchun quyidagi strategik tavsiyalar dolzarb ahamiyat kasb etishi mumkin:

Birinchidan, qonuniy budget qoidasini joriy etish zarur: YaIM ga nisbatan budget defitsiti chegarasini belgilovchi qonuniy me‘yor fiskal intizomni mustahkamlaydi va siyosiy bosim ta’sirini kamaytiradi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, budget qoidasi ayniqsa resursga boy mamlakatlarda samarali ishlaydi.

⁴ Manba: Keynes (1936), Blanchard-Chouraqi (1990), IMF (2014, 2023), Moliya vazirligi (2023) asosida mualliflar tomonidan shakllantirildi.

Ikkinchidan, o‘rta muddatli fiskal asoslarni (MTFF) rivojlantirish lozim: uch-besh yillik fiskal prognozlash tizimi budget siyosatini strategik maqsadlarga bog‘lash va tasodifiy qarorlardan qochish imkonini beradi.

Uchinchidan, davlat xarajatlari samaradorligini baholash tizimini joriy etish — har bir xarajat yo‘nalishi bo‘yicha natija ko‘rsatkichlarini belgilash va monitoring qilish — budget resurslaridan samarali foydalanishni ta‘minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Macmillan, London.
2. Blanchard, O., & Chouraqui, J.C. (1990). *The Sustainability of Fiscal Policy: New Answers to an Old Question*. OECD Economic Studies, No. 15, 7–36.
3. IMF. (2014). *Government Finance Statistics Manual 2014*. Washington: International Monetary Fund.
4. Reinhart, C.M., & Rogoff, K.S. (2010). *Growth in a Time of Debt*. *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 100(2), 573–578.
5. Alesina, A., & Ardagna, S. (2010). *Large Changes in Fiscal Policy: Taxes versus Spending*. *Tax Policy and the Economy*, 24(1), 35–68.
6. IMF. (2023). *Fiscal Monitor: On the Path to Policy Normalization*. Washington: International Monetary Fund.
7. World Bank. (2023). *Uzbekistan Economic Update: Building on Reforms*. Washington: World Bank Group.
8. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). *Davlat budjeti ijrosi to‘g‘risida hisobot 2022*. Toshkent: Moliya vazirligi.
9. Tanner, E., & Samake, I. (2008). *Probabilistic Sustainability of Public Debt: A Vector Autoregression Approach for Brazil, Mexico, and Turkey*. *IMF Staff Papers*, 55(1), 149–182.
10. Otabekovich, O. R. U. B. (2025). O ‘ZBEKISTON QISHLOQ XO ‘JALIGIDA AGROKLASTER TIZIMINING SHAKLLANISHI, IQTISODIY SAMARADORLIGI VA IJTIMOY TA‘SIRI (2018–2024-YILLAR TAHLILI). *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (13. I), 274-281.
11. Ravshanbekovich, Y. S. A. (2024). O ‘ZBEKISTON VA XORIJDA QO ‘SHILGAN QIYMAT SOLIG ‘I STAVKALARINING TAQQOSLAMA TAHLILI. *Central Asian Journal of Education and Innovation*, 3(11), 10-15.
12. Niyozmetov, D., & Niyozmetov, D. *Problems of Banks with Operations in the Securities Market and Ways to Overcome Them*. *Economic Development and Analysis*, 2(10), 159-165.
13. Ibodov, A., & Sherov, A. (2015). *Analysis of bank risks in Uzbekistan*. In *Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach* (pp. 60-63).

14. Aarthi, S., Ravikumar, R. N., Balakrishnan, R., Pavithra, K., & Jumaniyozov, F. (2026). Blockchain for Seamless and Transparent Smart Hospitality Operations. In *Smart Operations and Enhancing Guest Experience in the Hospitality Industry* (pp. 187-218). IGI Global Scientific Publishing.
15. Garia, P., Mamadiyarov, Z., Jumaniyozov, F., Deogaonkar, A., Vichoray, C., & Mittal, A. (2025, August). Comparative Analysis of Random Forest and ANN Models for Urban Air Quality Index Prediction. In *2025 3rd International Conference on Sustainable Computing and Data Communication Systems (ICSCDS)* (pp. 238-243). IEEE.
16. Jumaniyozov, F. (2024). Opportunities to create new jobs in the context of the transition to a 'green' economy. *University Research Base*, 264-267.
17. Jumaniyozov, F. (2025). Xudarganov T. Hududlar iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishining xorij tajribasi. *Молодые ученые*, 3, 18.
18. Jumaniyozov, F. (2025). Mintaqada barqaror iqtisodiy o 'sishni ta'minlashda yashil mehmonxonalar ahamiyati. *University research base*, 272-275.
19. Sherjonov, S., Axmedova, D., Masharipova, X., Niyozmetov, D., & Jumaniyozov, F. (2025, November). The impact of CO2 emissions and renewable energy on economic growth in Uzbekistan: A VECM analysis. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 3331, No. 1, p. 030024). AIP Publishing LLC.
20. Sabbir, S., Karmakar, S., Ghosh, A., Jumaniyozov, F., Akhmedov, S., Aziz, M. T., & Mahmud, T. (2025, July). A Novel Hybrid Approach for Load Forecasting: Multi-Head Attention Integrated LCG Model with Statistical Outlier Management. In *2025 International Conference on Quantum Photonics, Artificial Intelligence, and Networking (QPAIN)* (pp. 1-6). IEEE.